

موسوعه مؤلفی امامیه

○ محمدرضا زادهوش

فرقه‌های واقفیه، زیدیه و جز اینها نامی نیست، هر چند که در فهرس دیگر ذکر شده باشند.

۲. نام تعداد زیادی از نگارش‌ها و نگارندگانی که در این فهرست درج شده در فهرس پیشین نیامده و به سبب کمبود منابع و نیروی انسانی از دید آنان پنهان مانده است.

۳. محدودیتی در معرفی آثار و نویسندگان نبوده و حتی اگر شخصی یک تألیف، آن هم در زمینه کودکان یا مجموعه سوالات امتحانی و درسی داشته، نامش مذکور افتاده است.

۴. اثر حاضر شامل زندگی‌نامه‌ای دقیق و مختصر از زندگانی مؤلفان به همراه تاریخ تولد و فوت آنان است و گاه از آگاهی‌های نگارندگان درباره خود بهره گرفته

شده و گونه‌ای از زندگی‌نامه‌های خودنوشت پدید آمده است.

۵. تردید در نسبت آثار به اشخاص، منعکس گشته است.

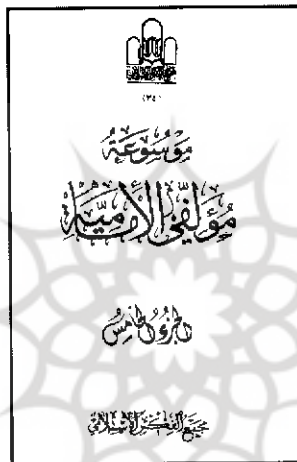
۶. در برابر نام هر کتاب، به زبان کتاب اعم از پارسی، تازی، انگلیسی و جز اینها اشاره رفته است.

۷. اهتمام به موضوع‌بندی کتاب‌ها و ذکر موضوع در مقابل نام هر اثر بدین صورت که فروع علوم به اصل آنها ارجاع داده شده، ولی تعنادی از فروع نیز به اصل تبدیل شده، همانند دیوانی که در اصل، در موضوع شعر باید باشد، ولی چون شامل مناقب چهارده معصوم(ع) بوده، در موضوع‌بندی منایح و مراثی آمده که در حقیقت جزئی از موضوع اصلی شعر است. البته در پایان هر جلد از کتاب حاضر نیز فهرست الفبایی جداگانه‌ای تدارک دیده شده است.

۸. نام مؤلفان تنها یک بار آمده و از ذکر چندباره عنوان‌ها به شکل‌های دیگر خودداری شده است.

۹. نسخه‌های خطی موجود از هر کتاب از فهرست‌های منتشر شده کتابخانه‌های شخصی و عمومی جهان استخراج شده و در بسیاری موارد، ویژگی‌های دستنویس‌ها اعم از آن که به خط مؤلف است یا دیگری، کامل و ناقص بودن آن، زمان نگارش و تعداد اجزا و صفحات آن ثبت شده است.

۱۰. چاپ یا چاپ‌های هر کتاب با درج مشخصات شناسنامه‌ای

○ موسوعه مؤلفی امامیه

○ گروه مؤلفان

○ قم، مجمع الفکر الاسلامی، چاپ اول ۱۳۷۸ -

۱۳۸۱ ش، ۴ ج

مجمع الفکر الاسلامی که در سال ۱۴۰۷ هجری قمری تأسیس شد، تاکنون چند موسوعه گوناگون را در زمینه‌های فقه و تاریخ اسلام به بازار دانش عرضه نموده و اکنون از سال ۱۳۷۸ شمسی تاکنون چهار جلد از موسوعه مؤلفی امامیه را به دانش دوستان هدیه کرده است.

مقدمه جلد نخست به بیان سیر تاریخی فهرست در پیش از اسلام و پس از آن در مشرق زمین پرداخته

و فهرست‌های موجود در کتابخانه‌های نینوا و اسکندریه را از دلایل وجود این فن در مشرق می‌داند که پس از وقفه‌ای یک ساله در سال دوم هجری پی گرفته شده است و از جمله خلیل فراهیدی در کتاب العین کلمه «فهرس» را به کار می‌گیرد. همچنین نوشته‌ای از جابر بن حیان که این ندیم از آن گزارشی به دست داده، شاهدهی دیگر بر این مدعاست (ص ۱۲).

فهرست‌نگاری در دوران‌های متمادی ادامه می‌یابد تا قرن چهاردهم هجری که تماشگر افزونی و گونه‌گونی فهرس است؛ از مرآة الکتب گرفته تا کشف‌الاستار و از هدیة العارفین تا ایضاح المکتون و سرانجام الذریعة الی تصانیف الشیعه بزرگ‌ترین دایرة‌المعارف کتاب‌شناختی شیعه که نگارنده‌اش را به سفرهای دور و نزدیک و زیر و رو نمودن کتابخانه‌های شخصی و عمومی واداشت (ص ۱۷).

پژوهش‌های مستشرقان را نیز نباید از نظر دور داشت؛ از جمله نخستین تلاش آنان در این زمینه به دست سنورر انجام یافته است (ص ۱۷) و در این میان تلاش کوشندگان و پژوهشگران امامیه بسی روشن و متمایز و موسوعه مؤلفی امامیه ادامه آن راه است. ویژگی‌های این فهرست نسبت به پژوهش‌های پیشین، آن است که:

۱. تنها به مصنفان دوازده امامی عنایت دارد و همانند الذریعة و اعیان الشیعه آهنگ دربرگیری غیر شیعیان را در خویش ندارد و از نگارندگان

۱۵. به صورت کلی نگارش‌های معرفی شده اشاره می‌رود تا خواننده بداند که این اثر در شمار کدامین این قالب‌هاست: کتاب، رساله، دیوان، تقریرات، امالی، ترجمه از زبانی دیگر، تلخیص علمی، مقالات گردآوری شده به صورت کتاب، تقدیم، تعلیق، تحقیق، اصول روایت شده از امامان معصوم(ع) و جز اینها.

۱۶. استنساخ‌کنندگان نسخه‌ها و تدوین‌کنندگان امالی در شمار مصنفان نیامده‌اند؛ چرا که تحریر کننده‌ای بیش نبوده و اندیشه‌ها از آن دیگری است که نام همو به عنوان نگارنده ثبت می‌شود و از جهتی اگر شخصی با مقدمه یا ملحقاتی بر ارزش علمی کتابی از دیگری افزوده باشد، نام وی نیز درج شده است.

اینک این ویژگی‌ها را با خصوصیت‌های چهار کتاب‌شناسی بزرگ شیعه، کشف الحجب مرآة الکتب، کشف الاستار و الذریعه می‌سنجیم. سید اعجاز حسین نیشابوری کنتوری (م ۱۲۶۰ ق) در کشف الحجب و الاستار عن احوال الکتب و الاسفار فهرستی از کتاب‌های شیعه را به صورت الفبایی در زمانی فراهم آورد که هیچ فهرستی برای کتاب‌های خطی و چاپی وجود نداشت. این اثر با معرفی ۳۳۱۴ تصنیف که البته عناوین تکراری به فراوانی در آن راه یافته است، به موضوع کتاب‌ها، تاریخ وفات مؤلف، بحث در درستی انتساب آثار به نویسندگان و آغاز نسخه‌های خطی مورد بحث نیز اشاره دارد. با این همه، آقا بزرگ تهرانی می‌گوید که وی جز اندکی از کتاب‌های شیعه را نیاورده است و ثقة الاسلام تبریزی می‌نویسد که وی حتی کتاب عقبات الانوار برادرش میرحامد حسین را ذکر نمی‌کند.^۵

مرآة الکتب از میرزا علی آقا ثقة الاسلام شهید تبریزی در مقصد نخست به سرگذشت دانشمندان صاحب تالیفی که آثارشان به ما رسیده پرداخته و در مقصد دوم کتاب‌شناسی کتب شیعه را ارائه می‌کند.

وی محدوده کارش را نگارش‌های قرن پنجم هجری و پس از آن و اندکی از آثار بسیار مشهور پیش از سده چهارم دانسته و در ذیل هر تصنیف به نام مؤلف، موضوع، زبان و بخشی از آغاز کتاب اشاره می‌کند و از ترتیب الفبایی حروف الفبا اعم از حروف اصلی و زوائد بهره می‌جوید. همچنین شرح‌ها و حاشیه‌های هر اثر را در ذیل متن اصلی ذکر کرده و هر کجا که از این شروع نامی به میان می‌آید نیز به جای اصلی ارجاع

هریک و عموماً با عنایت به سه منبع فهرست کتب منتشر شده از سوی ناشران، فهرست کتابخانه‌ها و پرسش از نگارنده همان اثر، صورت پذیرفته است.

۱۱. در الذریعه اعتماد بر شیعه بودن را بنا بر شهادت دو عادل آگاه به احوال مؤلف گذارده و به شهرت به تشیع اکتفا نشده و رمز «راجعه» را در مواردی که کتابی را ذکر می‌کند ولی به شیعه بودن صاحب اثر اطمینان ندارد، به کار می‌برد. در موسوعه فراهم آمده حاضر، ملاک امامی بودن مؤلف آن است که اعتقادش به نوازده امام(ع) در متون مختلف و نیز مصادر رجالی ذکر شده یا در شمار اصحاب و یاران امامان معصوم از او نام برده باشند.

درباره نگارندگان زمان غیبت به دلایل و قرائن متعددی تکیه شده است مگر آن که خلافش تصریح شده یا پس از مدتی از مذهب شیعی خارج شده یا رکنی از ارکان مذهب را متکرر شده باشد و در این میان منظور همان اعتقاد قلبی بوده است، نه بروز آن در اجتماع؛ همچنین از بحث‌های رجالی درباره مذهب آنان خودداری و به مشهور تکیه شده است.

۱۲. در کتاب‌های رجالی ترتیب مدخل‌ها براساس کتبه و سپس لقب و آنگاه اسم صاحب عناوین بوده و الذریعه بدون احتساب اصل و ریشه کلمات، به ترتیب نام و سپس کتبه یا لقب تنظیم یافته است. این کتاب از آن جا که فهرست مؤلفان شیعه است بر حسب نام کوچک مؤلفان پیش رفته است نه براساس نام کتاب‌ها.

نام خانوادگی اشخاصی که در متون گذشته شهرت آنان بوده ملاک بعدی است و پیش از آن به نام پدر و اجناد او اعتنا می‌شود. این کار البته خود موجب بروز مشکلات فراوانی است به عنوان نمونه احمدپور ابراهیمی پس از احمدین مرتضی عزیزی می‌آید.

۱۳. اگر ترجمه‌ای از کتاب‌های مورد گفت‌وگو صورت گرفته، در پاورقی همان صفحه ذکر شده است.

۱۴. تنها به ذکر ویژگی‌های علمی مؤلف اکتفا شده و از قدح و مدح خودداری شده است. البته اشاره به نکات پر ارزش برخی اشخاص، رنگی از ثنا ندارد، همان گونه که یادآوری نقطه ضعف‌های سیاسی و اخلاقی برخی دیگر معنای هجا را دربر نمی‌گیرد، بلکه جزئی از زیست‌نامه آنان بوده است.

می‌دهد.

کشف الاستار عن وجه الكتب و الاسفار از آیت‌الله سید احمد حسینی خوانساری فهرستی است الفبایی براساس نام مؤلفان و بحثی در وثاقت نگارندگان و مشایخ ایشان و نوادر حالات و ذکر مولید و وفیات که اگر به اتمام می‌رسید بزرگ‌ترین کتاب‌شناسی شیعه پس از الذریعه در شمار می‌آمد.

درباره الذریعه آقا بزرگ بسیار گفته‌اند که شامل معرفی ۵۲۵۱۰ اثر در محدوده زمانی قرن اول هجری تا سال ۱۳۷۰ قمری می‌شود. این کتاب با وجود توفیق فراوان در شناسایی و ثبت آثار عربی، در بخش کتاب‌های فارسی موفقیتی نداشت. به علاوه چنانچه گفتیم تصنیفات غیر شیعیان را نیز شامل شده و در حقیقت از شیوه نامه خود عدول کرده است.

اکنون موسوعه مؤلفی الامامیه با در نظر داشتن تمامی این کاستی‌ها و ناراستی‌ها، کاری گروهی و پستنیده است و هر سال بخش‌هایی از آن به چاپ خواهد رسید. این اثر متأسفانه، به تقلید از پیشینیان یا شاید برای فرامرز شدن یا وزین‌تر بودن آن، به زبان عربی نگارش یافته است که خود باعث بروز مشکلات فراوانی می‌شود؛ از جمله دور بودن زبان عربی از زبان رسمی کشوری که این پژوهش در آن انجام پذیرفته، تعریب نادرست یا نازیبایی زیست‌نامه‌های هر مدخل که در اصل به فارسی بوده‌اند و از همه مهم‌تر نیاز به ترجمه عربی عناوین کتاب‌های فارسی. در حالی که اگر این کتاب به زبان فارسی نگارش می‌یافت به ترجمه فارسی عناوین کتاب‌های عربی ضروری نبود.

به جز همه اینها، نادرستی‌ها و کمبودهایی نیز در جای جای اثر به چشم می‌خورد که کاش با فراخوانی همه‌گیر و به یاری خواندن بزرگانی دیگر در گروه پژوهشی موسوعه، در آینده جبران شود. صاحب این قلم برای نمونه قسمتی از این گونه ناروایی‌ها را که در جلد نخستین موسوعه مشاهده کرده است بیان می‌نماید؛ اشکالاتی که هرچند اندک و خرد و کوچک‌اند اما در کار کتاب‌شناسی قابل چشم‌پوشی نخواهند بود:

ص ۳۸: تعداد صفحات آموزش زبان عربی از آثر تاش آرنوش ذکر نشده، این کتاب در ۱۹۴ صفحه است.

ص ۶۸: تعداد صفحات کتاب‌شناسی هنر ایران قبل از اسلام که ۱۳۶ صفحه است ذکر نشده است.

ص ۸۰: ناشر کتاب آموزش و پرورش برای جهان فردا از آصفه آصفی، که انجمن ملی اولیا و مربیان ایران است ذکر نشده است.

ص ۸۱: نام صحیح کتاب گفتاری در مسائل اولیا و مربیان و تعداد صفحات آن ۹۹ صفحه است.

ص ۸۱: نام صحیح ناشر مبانی فلسفه مترسده عالی علوم اداری و بازرگانی و سال انتشار آن ۱۳۵۲ شمسی است نه ۱۳۵۱.

ص ۸۱: ناشر نقش خانواده در پرورش فرزند، انجمن ملی اولیا و مربیان ایران و تعداد صفحات آن ۲۴ صفحه است نه ۳۴ صفحه و چاپ

دیگر نگاهی به ادب فارسی با خصوصیات تهران، ۱۳۳۶ ش، ۴۰۴ ص ذکر نشده است.

ص ۱۰۴: آرامگاه آمنه بیگم دختر محمدتقی مجلسی در حوالی مسجد جامع است نه در تخت فولاد.

ص ۱۳۲: سال تولد سید ابراهیم سری پوده‌ای اصفهانی ۱۳۱۱ قمری است نه ۱۳۱۰.

ص ۱۶۹: چاپ تهران، خورشید نو، ۱۳۶۲ ش، ۳۷۳ ص از کتاب تهذیب القراءة نگاشته ابراهیم پور فرزیب مولایی ذکر نشده است.

ص ۱۷۳: تعداد صفحات اقلیم‌شناسی ۴۰۰ صفحه است نه ۴۲۰ و شرایط اقلیمی و نیاز آبی کاشان و اطراف آن در شمار تألیفات ابراهیم جعفرپور درج نشده است.

ص ۱۸۴: تولد ابراهیم حسن بیگی ۱۳۷۶ قمری است نه ۱۳۵۳ ق. ص ۱۸۶: چاپ ۱۳۶۷ ش در ۱۲۷ صفحه از کتاب کینه زلی نیامده است.

ص ۱۹۵: آیین همسراری از ابراهیم امینی چاپی در ۱۳۵۴، ۲ جلد در ۱ مجلد است که ذکر نشده است.

ص ۱۹۶: چاپ ۱۳۶۲ ش از آموزش دین به زبان ساده و کتاب آموزش دین، تهران، فجر، ۹۸ ص مذکور نیفتاده است.

ص ۱۹۶: بانوی نمونه اسلام چاپی با نام بانوی نمونه فاطمه زهرا (ع)، تهران، کتابفروشی سودمند، ۱۳۳۹ ش، ۲۸۹ ص و بررسی مسائل کلی امامت چاپی در قم، شفق، ۱۳۶۱ ش، ۳۶۸ ص دارد و چاپ آن توسط دارالتبلیغ در ۱۳۵۴ ش. بوده است نه ۱۳۵۲.

ص ۱۹۷: چاپ تهران، شفق، ۱۳۶۷ ش، ۲۸۴ ص از کتاب خودسازی یا تزکیه و تهذیب نفس مذکور نیست و کتاب در کنفرانس هدیه، انصاریان، ۱۳۶۹ ش، ۳۱۸ ص ذکر نشده است.

ص ۲۰۳: در شمار نگارش‌های ابراهیم دستجردی انواری دیوان او ذکر نشده؛ همچنین سال وفات او ۱۳۷۷ ق. است.

ص ۲۱۸: چاپ ۱۳۶۷ ش. از اقتصاد ایران نگاشته ابراهیم رزاقی مسکوت مانده و الگوی توسعه اقتصادی ایران، ۱۳۶۹ ش. ذکر نشده است.

ص ۲۲۳: چاپ ۱۳۶۶ ش. در ۲۵ صفحه از حروف الفبای زبان فارسی اثر ابراهیم دادبی نیامده و تعداد صفحات چاپ ذکر شده در متن نیز درج نشده است.

ص ۲۲۸: المنتخب من الكتاب و السنة و الخطب چاپی با ویژگی‌های تهران، وزارت فرهنگ و آموزش عالی، ۱۳۶۶ ش، ۱۷۳ ص دارد.

ص ۲۳۳: تعداد صفحات سخنان برگزیده از برگزیدگان جهان +۵۶۷ هشت صفحه است.

ص ۲۳۳: نام صحیح «العیون العبری» اثر ابراهیم میانجی العیون العبر است.

ص ۴۹۹: تعداد صفحات زن در دوران شاهنشاهی ایران ۴۶۸ + هفت صفحه است.
 ص ۵۰۷: چاپ کتاب چرا گناه می کنیم نگاشته ابوتراب هدایی در مشهد ۱۳۶۴ ش، ۲۹۸ ص ذکر نشده است.
 ص ۵۰۸: نور ساطع، مشهد ۱۷۶ ص، در شمار تألیفات ابوتراب هدایی به چشم نمی آید.
 ص ۵۰۹: تولد ابوتراب نفیسی ۱۲۹۳ ق. است نه ۱۳۳۲ ق. و کتاب زندگی، اسلام و دانش امروزی ۲۱۹ ص است نه ۲۱۵ ص.
 ص ۵۱۶: کتاب السعة و الرزق را باید به تألیفات ابوتراب کلباسی افزود.

علاوه بر این، مدخل‌های «ابراهیم بن رضی‌الدین آرتیمانی»، «ابراهیم راه نجات» صاحب کتاب راه نجات در ترویج آیین اسلام، «ابراهیم بن محمد باقر اصفهانی» نگارنده طوفان البکاء «آنا تول رضایی»، «ابونکر بن اسماعیل ازرقی» صاحب دیوان شعر، «ابراهیم میلانی» پدیدآورنده منشور مقدس ولایت «میرزا ابراهیم ساغر»، صاحب ساقی نامه، «کنز المصائب و تحفة الحسینیة»، «ابراهیم بن بزرگمهر عراقی»، «آئوش آزادبان»، صاحب کتاب‌های فهرست نشریات وزارت اقتصاد، سازمان برنامه و وزارت آموزش و پرورش و ده‌ها تن دیگر را که با شیوه نامه موسوعه هماهنگی کامل دارند، باید به جلد نخست افزود. در مجموع نگارنده این سطور از آغاز چنین کار سترگ و ارزشمندی شادمان و از ادامه اشکالات و اشتباهات در بخش‌های آینده تنگدل است.
 پی‌نوشت‌ها:

۱. الذریعة ج ۱۸، ص ۲۷: کشف الحجة ص ۱.
۲. چاپ اول ۱۳۳۰ به اهتمام محمد هدایت حسین در کلکته و چاپ دوم به صورت افست توسط کتابخانه مرعشی در قم به سال ۱۴۰۹ ق.
۳. این شیوه الفبایی برای تشخیص کتاب‌های مشابه از یکدیگر اهمیتی به‌سزا دارد.
۴. الذریعة ج ۱۸، ص ۲۸.
۵. مرآة الکتبه چاپ اول ۱۳۶۳-۱۳۶۹ ش، ج ۱، ص ۶۵.
۶. معرفی کامل این اثر را بنگرید در: نشر دانش، س ۷، ش ۶ ص ۸۲.
۷. مرآة الکتبه ج ۱، ص ۷۷.
۸. المسلسلات فی الاجازات، ج ۲، ص ۸۴.
۹. نگارش الذریعة در سال ۱۳۲۹ آغاز شده و تا ۱۳۸۹ قمری ادامه داشته است.
۱۰. زبان کتاب‌های معرفی شده در الذریعة: عربی، فارسی، ترکی، اردو و گجراتی.
۱۱. اصولاً اصرار بر تبدیل سال‌های خورشیدی به تاریخ قمری مشکل‌ساز شده است.

ص ۲۳۴: چاپ ۱۳۵۴ ش، ۲۱۲ ص از آینه‌های جیبی آقای مک‌لوهان و چاپ ۱۳۵۴ ش، ۱۷۶ صفحه از کتاب تلویزیون و اطفال ابراهیم رشیدپور نیامده و تعداد صفحات این دو کتاب در چاپ مذکور در متن نیز درج نشده است.
 ص ۲۳۷: «گزیده... با اشعاری از سید شقشاه» به صورت گزیده... یا افکاری از سید شرفشاه کسمایی صحیح است و چاپی هم در ۱۳۵۹ ش. و ۳۳۹ صفحه دارد.
 ص ۲۳۷: ناشر گیلان در قلمرو شعر و ادب انتشارات جلوبندان است و گیلان در جنبش مشروطیت نگاشته ابراهیم فخرایی چاپی هم در ۱۳۵۶ ش. با ۳۱۱ صفحه دارد.

ص ۲۳۸: نام صحیح کتاب، ارزشیابی موجودی هلاست نه «ارزشیابی موجودی» و در ۱۳۶۷ ش. نیز در ۱۲۷ صفحه چاپ شده است.
 ص ۲۶۵: اصول اساسی در درمان، تبریز، رابط، ۱۳۶۸ ش، ۷۴ ص از نگارش‌های ابراهیم سیوانی ذکر نشده است.
 ص ۲۷۰: ترانه‌های روستایی خراسان از ابراهیم شکورزاده، ۵۰۳ صفحه است نه ۳۰۰ صفحه.

ص ۲۷۲: نام درست «کلید زاهنمای...» کلید کامل زاهنمای... و چاپی هم در ۱۳۶۹ ش، ۲۱۶ صفحه دارد.

ص ۲۸۴: سال تولد ابراهیم صفایی ۱۳۳۳ قمری است نه ۱۳۳۱ ق. ۱۱ ص ۲۸۵: چاپ ۱۳۵۰ ش. از برگ‌های تاریخ دوران قاجاریه و چاپ انجمن تاریخ از پنجاه نامه تاریخی و چاپ ۱۳۶۸ ش. از خاطره‌های تاریخی ابراهیم صفایی ثبت نشده است و کتاب‌های رضا شاه در آینه خاطرات تهران، وزارت فرهنگ و هنر، پنج + ۴۶۴ ص و کتاب یکصد سند تاریخی، تهران، بابک، ۲۲۵ ص مذکور نیستند.

ص ۳۰۷: نام صحیح «اداره امور... و روش‌های...» ظاهراً اداره امور... و روش... است.

ص ۳۲۸: چاپ ۱۳۵۲ ش، ۱۴۱ ص از سوغات تمدن نگاشته ابراهیم غلامی مذکور نیست.

ص ۳۳۵: موضوع کتاب آیین رستگاری از ابراهیم کتابچیان فلسفه است نه معارف دینی و ناشر آن اسلامی است.

ص ۴۱۰: کتاب خانه براندازان ترجمه ابراهیم معقولی است نه تألیف او و ۷۸ ص است نه ۸۰ صفحه.

ص ۴۱۶: تولد ابراهیم صهبای ۱۳۲۹ ق. ذکر شده که صحیح آن ۱۳۳۰ ق. است و وفاتش ذکر نشده که ۱۴۱۸ است و انسان و شعر و ماه چاپی هم در ۱۳۵۸ ش، ۲۴۰ صفحه دارد.

ص ۴۱۷: سال تولد استاد محمود فرخ خراسانی ۱۲۶۵ ش. است نه ۱۲۷۵.

ص ۴۲۸: چاپ ۱۳۶۸ ش، ۲۱۱ ص از ابراهیم نبوی ذکر نشده است.
 ص ۴۷۶: تعلیم و تربیت در رشته حقوق ۱۳۴ ص است نه ۱۳۲ ص.